

หัตถศึกษา : รากฐานการพัฒนาวิชาชีพอ่างฝีมือ

รองศาสตราจารย์ ดร.กฤษณ์ วัฒนวงษ์

หัตถศึกษา เป็นวิชาที่เกี่ยวกับการประดิษฐ์สิ่งต่าง ๆ ด้วยมือ เคยบรรจุไว้ในหลักสูตรระดับประถมศึกษาตามแผนการศึกษาแห่งชาติฉบับที่ 1 ประกาศเมื่อวันที่ 20 ตุลาคม พ.ศ. 2503 ซึ่งขณะนั้นระบบการศึกษายังมีระดับชั้นประถม 7 ปี มัธยมศึกษาตอนต้น 3 ปี (ม.ศ.3) และมัธยมศึกษาตอนปลาย 2 ปี เรียกว่า ม.ศ. 4 และ ม.ศ. 5 เมื่อจบ ม.ศ. 5 แล้ว จึงสอบ Entrance เข้าเรียนต่อมหาวิทยาลัย ในสมัยนั้นวิชาหัตถศึกษาเป็นรายวิชาบังคับให้มีการเรียนการสอนในระดับประถมศึกษา ซึ่งผู้เรียนมีอายุระหว่าง 6-13 ปี และการพัฒนาครูผู้สอนให้สามารถสอนวิชาหัตถศึกษาได้อย่างจริงจังมีข้อจำกัดมาก

ผู้ที่เชี่ยวชาญหรือมีความรู้ด้านหัตถศึกษามักจะเป็นผู้ที่ประกอบอาชีพอยู่ในชุมชน โรงเรียนและชุมชนมีการร่วมกันจัดการศึกษาน้อยกว่าในปัจจุบัน พัฒนาการด้านหัตถศึกษาและงานหัตถกรรมจึงมีน้อยประกอบกับพัฒนาการด้านการใช้มือของเด็กประถมยังไม่เพียงพอที่จะสามารถทำงานหัตถกรรมขั้นสูงได้อย่างมีคุณภาพ การสอนหัตถศึกษาจึงเพียงเพื่อให้ให้นักเรียนได้ตระหนักในคุณค่าของงานศิลปหัตถกรรมเท่านั้น ไม่เห็นผลงานจากเด็กแต่ให้ความสำคัญกับพัฒนาการของเด็กมากกว่า ถ้านักเรียนคนใดสนใจก็สามารถเรียนต่อในระดับสูงสายวิชาชีพในสถานศึกษาเฉพาะทาง เช่น โรงเรียนเพาะช่าง เป็นต้น ต่อมามีการประกาศใช้แผนการศึกษาแห่งชาติฉบับต่อ ๆ มาอีกหลายฉบับ ครูผู้สอนวิชาหัตถศึกษาหรือวิชาในกลุ่มเนื้อหาที่ใกล้เคียงกันก็ยังไม่ได้รับการพัฒนาให้มีทักษะการสอนวิชาหัตถศึกษาอย่างจริงจัง

คุณค่าของงานศิลปหัตถกรรม

ปัจจุบันการตระหนักในคุณค่าของงานศิลปหัตถกรรมเริ่มได้รับความสนใจมากขึ้น เพราะผลผลิตของงานศิลปหัตถกรรมสามารถสร้างงานและสร้างรายได้ เป็นพลังขับเคลื่อนเศรษฐกิจให้กับครัวเรือนและประเทศได้อย่างมาก ด้วยต้นทุนความสามารถทางศิลปหัตถกรรมที่มีอยู่แล้วในพลเมืองของประเทศไทย นอกจากนั้นกระบวนการของการเรียนการสอนศิลปหัตถกรรมยังสร้างทักษะพื้นฐานของการประกอบอาชีพช่างฝีมือ สามารถขัดเกลาจิตใจ ฝึกสมาธิ ฝึกความอดทน ซึ่งเป็นคุณสมบัติที่ดีของพลเมืองที่จะเป็นผู้ใหญ่ที่แข็งแรงทั้งร่างกายและจิตใจ อดทนไม่ประะบางต่อความยากลำบากอีกด้วย

แต่ครูผู้สอนเนื้อหาวิชาทางด้านหัตถศึกษาซึ่งอยู่ในกลุ่มการงานและพื้นฐานอาชีพส่วนหนึ่งยังเป็นครูที่ไม่ได้รับการฝึกอบรมให้มีความรู้ความเข้าใจในเรื่องของหัตถศึกษาอย่างเป็นระบบมาก่อน เมื่อต้องมาสอนวิชาหัตถศึกษา (ด้วยเหตุผลต่าง ๆ กัน) ซึ่งเป็นวิชาที่เกี่ยวข้องกับศิลปะเรียกว่า "ศิลปหัตถกรรม" จึงเป็นความยากสำหรับคุณครูบางท่านที่จะเรียนรู้และเข้าใจในเรื่องนี้ได้ คุณครูบางท่านไม่มีความถนัด ขาดความสนใจ ไม่รัก ไม่ชอบ และไม่รู้อะไรเรื่องศิลปะและหัตถศึกษาที่เป็นพื้นฐานของงานศิลปหัตถกรรม เช่น การใช้สี การออกแบบ และการวาดภาพ เป็นต้น แต่สำหรับคุณครูบางท่านกลับสนใจใฝ่รู้และสามารถทำได้ดีมาก สามารถสร้างผลงานอย่างโดดเด่นทั้งในระดับชาติและระดับนานาชาติในการประกวดผลงานทางด้านศิลปหัตถกรรมและหัตถศิลป์ ต่าง ๆ เช่น หัตถกรรมผ้า เครื่องปั้นดินเผา

เครื่องไม้ เครื่องโลหะ เครื่องหล่อ เครื่องทอเย็บ เครื่องไม้ไผ่-หวาย เครื่องรัก เครื่องมุก เครื่องประดับ เครื่องถม หุ่น หัวโขน ภาพจิตรกรรม ประติมากรรม เป็นต้น ผลงานเหล่านี้แสดงให้เห็นถึงโอกาสและความหวังของการพัฒนาวิชาชีพช่างฝีมือ ทางด้านศิลปหัตถกรรมของประเทศไทย

นอกจากนี้ประธานสภาหัตถกรรมโลกภูมิภาคเอเชียแปซิฟิก หรือ World Crafts Council, Asia Pacific Region ซึ่งในปัจจุบันนี้เป็นคนไทย คือ คุณสุรภีร์ โรจนวงศ์ ได้จัดงาน ศิลปหัตถกรรมและการศึกษา หรือ Crafts and Education ขึ้นที่ ศูนย์ส่งเสริมศิลปาชีพระหว่างประเทศ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ระหว่างวันที่ 20-21 พฤศจิกายน 2553 โดยความร่วมมือของ ศูนย์ศิลปาชีพระหว่างประเทศ (องค์กรมหาชน) สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน กระทรวงศึกษาธิการ กองส่งเสริมอาชีพ สำนักพัฒนาสังคม กรุงเทพมหานคร รวมทั้งมีคณาจารย์จากสถาบันการศึกษา ร่วมด้วย ได้แก่ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคล วิทยาเขตเพาะช่าง มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี มหาวิทยาลัยศิลปากร และจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในงานนี้มีการแสดงผลงานศิลปหัตถกรรม และการจัดการเรียนการสอนทางด้านศิลปหัตถกรรมของครู/อาจารย์ การพัฒนาหลักสูตรและการเรียนการสอนทางด้านศิลปหัตถกรรมและสาขาวิชาที่เกี่ยวข้อง ตั้งแต่ระดับประถมศึกษา จนถึงระดับปริญญาเอก ทำให้เห็นว่าคุณค่าและผลงานด้านศิลปหัตถกรรมของประเทศไทยได้รับการยอมรับทั้งระดับชาติและระดับนานาชาติ ต่อจากนี้ไปพัฒนาการด้านหัตถศึกษาหรือศิลปหัตถกรรมเพื่อเสริมสร้างสมรรถนะวิชาชีพช่างฝีมือของประเทศไทยจะได้รับการพัฒนาอย่างดียิ่งขึ้นต่อไป

การส่งเสริมสมรรถนะวิชาชีพช่างฝีมือ

หัตถศึกษา เป็นวิชาที่สร้างสมรรถนะการใช้มือในการทำงานประดิษฐ์ ในต่างประเทศการฝึกช่างฝีมือมีสอนกันในครัวเรือนเช่นเดียวกับในชนบทของประเทศไทย โดยการสอนแบบนี้มีแนวความคิดเช่นเดียวกับการฝึกช่างฝีมือแบบสลอยด์ (Sloyd System) ซึ่งมักเรียกว่า "Swedish Sloyd" เกิดในประเทศสแกนดิเนเวียซึ่งมีฤดูหนาวที่ยาวนาน การคมนาคมไม่สะดวก ประชาชนไม่สามารถออกนอกบ้านไปทำธุระหรือประกอบอาชีพได้ต้องนั่งอยู่หน้าเตาผิง เพื่อรับไอร้อนจึงเกิดงานหัตถกรรมในบ้านขึ้น โดยการถ่ายทอดความรู้ จากพ่อสู่ลูก ปู่สู่หลาน เป็นการเรียนแบบช่างฝึกหัด (Apprenticeship) เป็นการเรียนด้วยการ "เลียนแบบและจดจำ" จึงเกิดเป็นแนวทางการสอนวิชาชีพในบ้านขึ้นเรียกว่า Home Sloyd ซึ่งหมายถึง การจัดการศึกษาที่ใช้มือในการทำงาน เช่น งานไม้ งานโลหะ งานหนัง เป็นต้น

การส่งเสริมสมรรถนะวิชาชีพช่างฝีมือต้องเริ่มจากการมี "ต้นแบบ" ที่ดีก่อน จากนั้นผู้เรียนจะลอกเลียนการทำงานจากต้นแบบและจดจำการทำงานนั้นเพื่อการทำซ้ำ และพัฒนาให้ดีขึ้นต่อไป ถ้าไม่มีการต่อยอดจากการเลียนแบบและจดจำต่อ ๆ กันไปแล้ว จะไม่สามารถสร้างงานศิลปกรรมชั้นเลิศได้อย่างแน่นอน เพราะความรู้ที่สะสมมานาน ๆ จะเป็นความรู้ที่ลึกซึ้งกว่าการเริ่มต้นเรียนรู้ใหม่ การถ่ายทอดนี้ต้องมีกระบวนการถ่ายทอดจากรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นหนึ่ง และเป็นรากฐานสำคัญของการพัฒนาวิชาชีพช่างฝีมือของชาติต่อไปการสร้าง "ต้นแบบ" นั้นมิใช่หมายความว่าเพียงการพัฒนาครูผู้สอนวิชาทางด้านศิลปหัตถกรรมเท่านั้น แต่ยังรวมไปถึงการค้นหา "ต้นแบบ" ที่มีอยู่แล้วในสังคม อยู่ในสาขาวิชาชีพต่าง ๆ และนำมายกย่อง หรือรับรองสมรรถนะวิชาชีพให้เป็น "ต้นแบบ" ของช่างฝีมืออีกด้วย สำหรับการจัดการเรียนการสอนวิชาศิลปหัตถกรรมนั้นควรมีการกำหนดจุดมุ่งหมายของการจัดการศึกษาในแต่ละระดับชั้นดังนี้

ระดับประถมศึกษา: การเรียนการสอนควรให้ความสำคัญกับกระบวนการเรียนรู้และพัฒนาการของผู้เรียน ทั้งด้านร่างกาย และจิตใจมากกว่าการพยายามให้มีผลงานที่เป็นผลิตภัณฑ์ทางด้านศิลปหัตถกรรมที่ดีเลิศ หรือชนะการประกวด หรือสามารถขายเป็นสินค้าได้ แต่อย่างไรก็ตามมิได้หมายความว่า จะไม่สนับสนุนและส่งเสริมการประกวดผลงาน การพยายามสร้างผลงานที่ดีเลิศ หรือการทำผลิตภัณฑ์ที่สามารถขายเพื่อสร้างรายได้ แต่การดำเนินการดังกล่าวให้ถือเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการจัดการเรียนการสอนแต่ไม่ใช่เป้าหมายของการเรียนการสอน

ในระดับมัธยมศึกษา: การเรียนการสอนในระดับนี้ควรให้ความสำคัญกับการใช้คุณค่าของการเรียนการสอนในสาขาวิชาศิลปหัตถกรรมที่กล่าวไว้ข้างต้น เพื่อสร้างพลเมืองที่ดีของชาติ ให้มีสมรรถนะวิชาชีพ มีความสามารถในการประกอบอาชีพอิสระหรือได้รับการจ้างงาน และมีคุณลักษณะของการเป็นผู้ที่จะอยู่ในสังคมที่ยึดถือการทำงานเป็นสำคัญ (Work-oriented Society) รวมทั้งสามารถสร้างอาชีพและรายได้ให้กับนักเรียนทั้งระหว่างเรียนและเมื่อจบการศึกษาได้อีกด้วย

ระดับอุดมศึกษา: การเรียนการสอนในระดับนี้ควรให้ความสำคัญกับสมรรถนะวิชาชีพ ตามมาตรฐานอาชีพและมาตรฐานวิชาชีพในแต่ละสาขาวิชา มีความสามารถในการทำงานในสาขาวิชาชีพได้อย่างมีคุณภาพ สามารถสร้างผลงานใหม่ ๆ ที่นำไปสู่การทำให้เกิดประโยชน์สุขกับมนุษยชาติ

ความวิตกกังวลของครูผู้สอนทางด้านศิลปหัตถกรรมเรื่อง การหาตลาดเพื่อจำหน่ายผลิตภัณฑ์ที่ทำให้เกิดรายได้นั้น เป็นความกังวลที่อยู่บนฐานปัญหาของครูผู้สอน ซึ่งเป็นสิ่งที่นักธุรกิจเข้าใจได้ แต่อย่างไรก็ตาม สำหรับการหาตลาดเพื่อการจำหน่ายนั้นภาคธุรกิจสามารถช่วยแบ่งเบาความกังวลนั้นได้อย่างมาก ภายใต้เงื่อนไขที่เหมาะสมเช่น การจัดตลาดนัดในบางช่วงเวลา หรือจัดการแสดงผลิตภัณฑ์ตามโอกาสต่าง ๆ เพื่อสร้างรายได้ แต่อย่าลืมว่าโรงเรียนหรือสถานศึกษาไม่ใช่โรงงานหรือหน่วยผลิตที่จะสามารถรับรองปริมาณการผลิตและมาตรฐานคุณภาพของผลิตภัณฑ์ได้อย่างสม่ำเสมอได้ ซึ่งการรับรองนี้เป็นหลักประกันที่สำคัญสำหรับนักธุรกิจในการสร้างตลาดสำหรับผลิตภัณฑ์ศิลปกรรม

สรุป

การพัฒนาขีดความสามารถในวิชาชีพช่างฝีมือนั้น ต้องได้รับการสนับสนุนและส่งเสริมให้เกิดการเรียนรู้แบบสะสมความรู้จาก “ต้นแบบ” ที่ดี และวิชาหัตถศึกษาซึ่งเคยมีอยู่ในแผนการศึกษาแห่งชาติในอดีตหรือรายวิชาต่าง ๆ ที่อยู่ในกลุ่มวิชาการงานและพื้นฐานอาชีพในปัจจุบัน หรือการจัดการศึกษานอกระบบการศึกษาในโรงเรียนที่เกี่ยวข้องกับ “ศิลปหัตถกรรม” รวมทั้งการจัดสิ่งแวดล้อมให้สนับสนุนการศึกษาตามอัธยาศัย ก็ตามล้วนเป็นรากฐานสำคัญของการพัฒนาวิชาชีพช่างฝีมือทั้งสิ้น ถ้าประเทศไทยต้องการสร้างผลิตภัณฑ์ที่เป็นผลงานจากการใช้ฝีมือของคนไทยที่มีคุณภาพเป็นที่ยอมรับในระดับนานาชาติ หรือเป็นที่หนึ่งของโลก การส่งเสริมการเรียนการสอนศิลปหัตถกรรมในทุกระดับชั้นจะเป็นแนวทางแห่งความสำเร็จของการพัฒนาวิชาชีพช่างฝีมือไทยให้เป็นที่หนึ่งของโลกได้